

Katarzyna Buczek, *Hugo Kołłątaj i edukacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, ss. 195.

Książka Katarzyny Buczek¹ poświęcona została niezwykle zasłużonej dla rozwoju edukacji w Polsce postaci Hugona Kołłątaja. Na strukturę pracy, oprócz *Wstępu* (s. 7-13) i *Zakończenia* (s. 181-184), składa się pięć rozdziałów. Pierwszy z nich „*Edukacyjna*” *biografia Hugona Kołłątaja* (s. 15-67), dotyczy poszczególnych etapów drogi edukacyjnej współtwórcy Gimnazjum Krzemienieckiego. Kolejne cztery zostały poświęcone przybliżeniu jego poglądów na tak ważne kwestie pedagogiczne jak: *Kołłątajowska koncepcja szkoły wyższej* (s. 69-104), relacje pomiędzy edukacją, narodem i polityką (*Edukacja-naród-polityka*, s. 105-133), *Rola szkoły w społeczeństwie* (s. 135-160) oraz osoba nauczyciela (*Nauczyciele*, s. 161-179). Warto nadmienić, że każdy z rozdziałów (wyjątek stanowi tutaj jedynie rozdział czwarty) został podzielony na mniejsze części, których tematykę określają umieszczone w pracy śródtytuły. Stanowią one, niezwykle przydatny dla czytelnika, szczegółowy przewodnik po aktywnym życiu i różnorodnych aspektach działalności Kołłątaja – szkoda jedynie, że nie zostały także uwzględnione w spisie treści. Pracę uzupełnia indeks osobowy oraz 10 zdjęć, wykonanych przez Autorkę, przedstawiających miejsca ważne dla bohatera pracy.

K. Buczek podkreśliła, że postacią, działalnością oraz twórczością pedagogiczną H. Kołłątaja zajmowało się wielu badaczy, nadal jednak brakuje opracowania, które ukazuje całościowo jego poglądy „na szkołę, kształcenie i wychowanie” (s. 11). Do grupy zagadnień, które wymagają dalszych badań, zaliczyła m.in. także: wyraźne określenie roli H. Kołłątaja w tworzeniu szkoły krzemienieckiej, pogłębienie „portretu psychologicznego” postaci, a także

¹ Książka jest zmienioną wersją rozprawy doktorskiej, którą Autorka przygotowała, pod kierunkiem prof. dr hab. Kaliny Bartnickiej, i obroniła na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego.

uzupełnienie pewnych luk w jego życiorysie. W związku z tym, celem omawianej publikacji jest, co zaznaczono we *Wstępie*,

przedstawienie poglądów Hugona Kołłątaja na edukację, ze zwróceniem uwagi na zadania szkoły w reformującym się państwie i jej znaczenia dla kulturowej tkanki narodu, a także znaczenie wykształcenia w prywatnym i publicznym życiu człowieka (s. 12).

Autorka zasygnalizowała również, że postać i działalność H. Kołłątaja przedstawiła na tle przemian społeczno-politycznych ówczesnej Europy, szczególnie Polski oraz że oprócz H. Kołłątaja – działacza interesował ją także H. Kołłątaj – człowiek.

Podstawa źródłowa pracy jest dosyć szeroka i obejmuje zarówno źródła rękopiśmienne (zgrupowane w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego), jak i obszerny wykaz źródeł drukowanych, w tym prac i pism H. Kołłątaja. Należy podkreślić, że K. Buczek szczególnie i wszechstronnie analizowała materiały źródłowe, zwłaszcza spuściznę piśmienniczą bohatera swojej pracy. Pozwoliło to uzyskać wiele odpowiedzi nie tylko na pytania dotyczące jego poglądów na edukację, ale także motywów jego działań czy dominujących cech charakteru i osobowości. Pytań takich nie brakowało, gdyż H. Kołłątaj, jak powszechnie wiadomo, budził w ludziach skrajne emocje, jak to zwykle bywa w przypadku osób nieprzeciętnych i niezwykle aktywnych w wielu dziedzinach życia.

W rozdziale pierwszym zaprezentowane zostały kolejne etapy życia Kołłątaja – od dzieciństwa i pierwszych lat szkolnych, poprzez studia zagraniczne, lata jego współpracy z Komisją Edukacji Narodowej, okres działalności politycznej aż po trudne dla niego czasy po opuszczeniu austriackiego więzienia. Rozdział drugi dotyczy kołłątajowskiej koncepcji szkoły wyższej, która, jak wynika z przedstawionych przez Autorkę zagadnień, była niezwykle szeroka i wieloaspektowa. Omówione zostały bowiem zarówno sprawy finansowania i zarządzania uczelniami, reform strukturalnych i programowych, jak i konieczność popularyzacji wiedzy wśród szerszych kręgów społeczeństwa.

Należy podkreślić, że koncepcja szkoły wyższej opracowana przez H. Kołłątaja przedstawiona została na tle rozwoju i charakterystycznych tendencji przemian w innych europejskich uniwersytetach (we Francji, w Niemczech, Austrii, Hiszpanii czy we

Włoszech). Warto zaznaczyć, że ta szersza perspektywa porównawcza i interpretacyjna jest widoczna w całej recenzowanej pracy. Nie zabrakło w niej bowiem odwołań do głównych idei epoki Oświecenia i to nie tylko pedagogicznych czy oświatowych, lecz także kulturalnych, społecznych i politycznych. Umożliwia to czytelnikowi ocenę planów i działań tytułowego bohatera w kontekście czasów, w których żył. Dzięki tej wiedzy łatwiej zrozumieć na przykład to, dlaczego tak wiele miejsca przeznaczono w książce na omówienie kołłątajowskiej wizji szkoły jako instytucji prospołecznej i narodowotwórczej. Zagadnienia te poruszyła Autorka w rozdziale trzecim, w którym przedstawiła relacje pomiędzy edukacją, narodem i polityką. Ich doskonałe uzupełnienie stanowi rozdział czwarty poświęcony w całości poglądom H. Kołłątaja na rolę szkoły w społeczeństwie. Czytelnik odnajdzie tam jego refleksje na temat znaczenia szkoły dla środowiska lokalnego, obrazu idealnego wychowanka, pozna także stosunek bohatera do kwestii rozwoju szkolnictwa wojskowego, szkolnictwa specjalnego oraz edukacji kobiet.

Szkoda jedynie, że Autorka nie we wszystkich swoich rozważaniach połączyła dwie perspektywy – teoretyczną i praktyczną – aktywności tytułowego bohatera. Ciekawe z pewnością byłoby powiązanie kwestii projektów H. Kołłątaja dotyczących szkoły w Krzemieńcu, które K. Buczek obszernie przedstawiła w rozdziale czwartym (s. 135-143), z próbą odpowiedzi na pytanie o ich rzeczywistą realizację. Zagadnienie to wymienione zostało jednak w *Zakończeniu* pracy jako istotny i ciekawy temat badawczy.

Analiza poglądów H. Kołłątaja na edukację i pomysłów dotyczących jej zreformowania nie byłaby pełna, gdyby zabrakło w niej informacji na temat głównych realizatorów pracy oświatowej i wychowawczej, czyli nauczycieli. Im właśnie poświęcony został ostatni, piąty rozdział pracy, w którym wyróżnione zostały cztery kategorie nauczycieli, o których pisał bohater pracy: od pracowników szkół parafialnych, poprzez szkoły średnie, po uczelnie wyższe i nauczycieli domowych.

Należy podkreślić, że w książce wyraźnie zaznaczone i wyjaśnione zostały procesy ewoluowania poglądów bohatera zarówno na edukację, jak i te idee, które niezmiennie popierał, nie uwzględniając czasem zmian okoliczności społecznych czy politycznych, które zazwyczaj utrudniały ich pełną realizację. Ograniczono prezentację tych etapów działalności H. Kołłątaja, które zostały już wcześniej wnikliwie opracowane, jak choćby jego

aktywność w okresie Sejmu Wielkiego. W efekcie tego zabiegu Autorka więcej uwagi mogła poświęcić kwestiom mniej znanym, jak opieka sprawowana przez niego nad edukacją osieroconych bratanków – Jana i Eustachego, która posłużyła za doskonałą ilustrację jego poglądów na rolę i zadania nauczyciela domowego. Szkoda tylko, że w książce zabrakło odpowiedzi na interesujące dla czytelników pytanie: czy ich staranna prywatna edukacja przyniosła oczekiwane przez stryja efekty? W publikacji zaznaczone zostały także ciekawe epizody z życia prywatnego duchownego, jak choćby związki, które łączyły go z handlem, czy przykłady jego „podagrycznej poezji” (s. 57).

Lektura książki nie pozostawia wątpliwości, że K. Buczek rzeczywiście dążyła do stworzenia kompletnego obrazu H. Kołłątaja. Przedstawiła bowiem zarówno jego poglądy i aktywność pedagogiczną, jak i charakterystyczne cechy jego osobowości. Nie zabrakło też w pracy informacji na temat jego osobistych relacji z takimi osobami jak Tadeusz Czacki, Stanisław Staszic, Stanisław Potocki czy Jan Śniadecki i Samuel Bogumił Linde. Autorka uniknęła tutaj niebezpieczeństwa hagiograficznego prezentowania postaci – pojawiły się bowiem wzmianki o tych cechach bohatera pracy, które trudno jednoznacznie sklasyfikować jako pozytywne czy negatywne. H. Kołłątaj jawi się tutaj czytelnikowi nie tylko jako teoretyk, ale także niezwykle skuteczny organizator, który potrafi znaleźć poparcie niezbędne dla praktycznego zrealizowania swoich pomysłów. Wiele spośród jego poglądów dotyczących przygotowania i realizacji reform edukacyjnych zachowało swoją aktualność do dnia dzisiejszego – trudno bowiem polemizować choćby z jego przekonaniem o konieczności zapewnienia stałych źródeł finansowania dla tego typu przedsięwzięć. Także jego działania podejmowane w tym celu bardzo przypominają te współczesne, których podstawę stanowią głównie negocjacje i indywidualne zabiegi o charakterze dyplomatycznym. Najlepiej oddają to słowa Autorki, która określa go bardziej mianem menadżera szkolnictwa wyższego niż filozofującego teoretyka (por. s. 104).

Reasumując, warto polecić czytelnikom publikację K. Buczek, jest ona bowiem bogatą pod względem treściowym monografią, która ukazuje całościowy i spójny obraz barwnej i zasłużonej dla rodzimej edukacji postaci H. Kołłątaja.

Agnieszka Wałęga